

295

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1935

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	127
<i>Atszeghy Zsolt</i> : A XVII. század lírai költészete. (I. közlemény.).....	1
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Keresztény Herkules	20

ADATTÁR.

Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. (I. közlemény.) Közli: <i>Csüry Bálint</i>	34
Adatok testőríróink pályafutásiból. <i>Gálos Rezső</i>	58
Kisfaludy Sándor főhadnagy előléptetése. <i>Gálos Rezső</i>	65
Kazinczy jegyzetei néhány könyv szerzőjét illetőleg. <i>Gulyás József</i> Szathmári Paksí Sámuel kéziratai a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	67
Katona József Szegeden. <i>Waldyfel József</i>	69
Insurrectiós dalok. Közli: <i>Gálos Magda</i>	71
Lisznyai Kálmán ismeretlen emléksorai. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	78
Adalékok a kuruc költészethez Kabóthy István jegyzőkönyvéből. Közli: <i>Varga Imre</i>	74
Egy ismeretlen Balassa-variáns. <i>Bory István</i>	82
Lisznyai Kálmán levele Sárossy Gyulához. Közli: <i>Csatkai Endre</i>	85
Kiss József levele Gáspár Imréhez. (?) Közli: <i>Csatkai Endre</i>	85
Bessenyei «Beszéd az Országnak tárgyárúl» c. művének első nyomtatott szövege. <i>Zsoldos Jenő</i>	86

KÖNYVISMERTETÉS.

Berzeviczy-Emlékkönyv. <i>Gálos Rezső</i>	88
Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. <i>Papp Ferenc</i>	89
Timár Kálmán: A breviáriumi Margit-legendák. <i>Horváth Cyrill</i>	92
Doxtori értekezések 1932—33-ban. (Második, bef. közlemény.) <i>Kerekes Emil</i>	93
Horvát István Magyar Irodalomtörténete. <i>Zsigmond Ferenc</i>	95
Ortutay Gyula: Tömörkény István. <i>Kenyeres Imre</i>	96
Goiten György: Móra Ferenc az író. <i>Solt Andor</i>	97
Károly Pál: A Kerepesi-úti temető költészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	97

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1934-ik év irodalomtörténeti munkássága (I. közlemény). Általános rész.	98
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	112

A szerkesztésért és kiadásért felelős:

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1935

PALLAS IROD. ES NYOMDAI R-T. Budapest, V., Honvéd-u. 10.
(Felelős: Tiringér Károly igazgató.) — Távbeszélő: 20-5-67, 20-5-68, 20-5-69.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Alszeghy Zsolt</i> : A XVII. század lírai költészete.	1, 128, 241
<i>Fejér Adorján</i> : Horatius a magyar irodalomban.	257, 354
<i>Hankóss János</i> : Jókai forráshasználata. A Névtelen vár és a Hírhedett kalandor.	146, 368
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Keresztény Herkules.	20
<i>Viszota Gyula</i> : A kortársak Széchenyi Hiteléről.	113, 225, 332
<i>Waldapfel József</i> : Katona József mint történetíró.	273

ADATTÁR.

Az Akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi verseskönyvéről.	
<i>Szabó T. Attila</i>	388
Ámor és a méhek. <i>Gálos Rezső</i>	179
Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. <i>Csúry Bálint</i>	34, 180
Adalék Balassa-Rimay és Beniczky Péter könyvészetéhez. <i>Jenei Ferenc</i>	309
Egy ismeretlen Balassa-variáns. <i>Bory István</i>	82
Adatok Barcsay Ábrahám életrajzához. <i>Gálos Rezső</i>	296
Bessenyei «Beszéd az Országnak tárgyarúl» c. művének első nyomtatott szövege. <i>Zsoldos Jenő</i>	86
A Lear király alaphelyzete Fáy András Béltékylházában. <i>Bánrévy György</i>	189
Gróf Fekete János költői levele gróf Teleki Lászlóhoz. <i>Kristóf György</i>	305
Gúnyvers a préda vármegyei urakról és kisasszonyokról. Közli: <i>Gulyás József</i>	425
Horatius hatásának legkorábbi nyoma. <i>U. az.</i>	191
Insurrekciós dalok. <i>Gálos Magda</i>	71
Katona József Szegeden. <i>Waldapfel József</i>	69
A kolozsvári Katona-kéziratok. <i>U. az.</i>	306
A Ziska második részéhez. <i>U. az.</i>	307
Kazinczy jegyzetei néhány könyv szerzőjét illetőleg. <i>Gulyás József</i>	67

	Lap
A Keresztény Herkules népszerűségéhez. <i>U. az.</i>	304
Kisfaludy Sándor főhadnagyi előléptetése. <i>Gálos Rezső</i>	65
Kíss József levele Gáspár Imréhez. (?) <i>Csatkai Endre</i>	85
Adalékok a kuruc költészethez Kabóthy István jegyzőkönyvéből. <i>Varga Imre</i>	74
Lisznyai Kálmán ismeretlen emléksorai. <i>Kozocsa Sándor</i>	73
Lisznyai Kálmán levele Sárossy Gyulához. <i>Csatkai Endre</i>	85
Petőfi melegszívű barátja. <i>Zsoldos Benő</i>	300
Petőfi egy melegszívű barátja. <i>Gulyás József</i>	426
Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez. <i>Waldapfel József</i>	167
Sárosy Gyula levele Szakál Lajoshoz. Közli: <i>Pap Károly</i>	402
Szabolcska Mihály levelesládájából. Közli: <i>Császár Elemér</i> ..192, 278,	405
Szathmári Paksi Sámuel a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i> ...	67
Adatok testőríróink pályafutásából. <i>Gálos Rezső</i>	58
Adatok XVIII. századi költészetünk német forrásaihoz. <i>U. az.</i>	176

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Balogh Károly: Madách az ember és a költő. <i>Hegedűs Zoltán</i>	204
Berzeviczy-Emlékkönyv. <i>Gálos Rezső</i>	88
Biró János: Tolnai Lajos. <i>Kenyeres Imre</i>	208
Czeiner Géza: Szigligeti társadalmi vígjátékai. <i>Kerekes Emil</i>	94
Doktori értekezések 1932-33-ban. <i>U. az.</i>	93
Erdélyi csillagok. Szerk. Kovács László. <i>Rajka László</i>	430
Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. <i>Haraszthy Gyula</i>	206
Goitein György: Móra Ferenc az író. <i>Solt Andor</i>	97
György Lajos: A magyar anekdóta története és egyetemes kapcsolatai. <i>Kerekes Emil</i>	202
Horvát István Magyar irodalomtörténete. <i>Zsigmond Ferenc</i>	95
Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. <i>Husztai József</i>	427
Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. <i>Papp Ferenc</i>	89
Juharos Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladramák története. <i>Kerekes Emil</i>	95
Kardeván Károly: Az ember tragédiájának magyarázata. <i>Szabó Dávid</i> . 207	
Kározy Pál: A Kerepesi-úti temető költészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	97
Kratochvíl Baróti Dezső: Dugonics András és a barokk regény. <i>Kenyeres Imre</i>	208

	Lap
Lakatos László: Tóth Lőrinc (1814—1903.). <i>Kerekes Emil</i>	94
Lévay József: Visszatekintés. <i>Császár Elemér</i>	318
Dr. Nagy Sándor: Arany Toldija. <i>Szabó Dávid</i>	316
Nobl Ilma: Shakespeare hatása Szigligeti tragédiáira. <i>Kerekes Emil</i> ..	94
Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története folyóiratokban és a napilapokban. <i>U. az.</i>	94
Ortutay Gyula: Tömörkény István. <i>Kenyeres Imre</i>	96
Prahács Margit: A zeneesztétika alapproblémái. <i>U. az.</i>	315
Szabó T. Attila: Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században. <i>Szabolcsi Bence</i>	313
Székely népballadák. Összeválogatta és magyarázta Ortutay Gyula. <i>Gálos Rezső</i>	432
Szimon Béla: Kisfaludy Sándor írói köre. <i>Kerekes Emil</i>	93
Timár Kálmán: A breviáriumi Margit legendák. <i>Horváth Cyrill</i>	92
Tóth Emőke: Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom. <i>Kerekes Emil</i>	95
Világirodalmi Lexikon. <i>Elek Oszkár</i>	199
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. <i>Gálos Rezső</i>	311

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

1934. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i>	98
Általános rész	98
Egyes írók. A—Gy.	209
H—M	319
N—Zs.	435
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	452

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
<i>A szegény megromlott... magyar nép</i>	75, 78	<i>Balassa M. árultatásának hatása</i>	246
Ábrányi Emil és V. Hugo.....	201	ballada, a, műfaja.....	432—434
<i>Acta Sanctorum Boll.</i>	92	Bánrévy György.....	90
Ács Mihály, <i>Zöngedező mennyei kar</i> 8; — német eredetű énekei	12	Barakonyi Ferenc versei.....	252
Ady Endre 202; — erdélyisége 430; — eredetisége 431; — és Szabolcska.....	193	Barbaro, Francesco.....	428, 429
Aggházy Gyula.....	282	barokk, a, szellemvilága, 27, 28; — magyar barokk.....	245, 311
Alexander Bernát.....	207, 416	Baróti Szabó Dávid 258—260, 266; — levelei Arankához 54—58; — magyarsága.....	52—54
allegorikus versek.....	245	Bartha Dénes.....	314
Amade László olaszországi élete 90, 91	90, 91	Bartók Lajos költészete.....	410
Ambrus Zoltán.....	294, 416	Bartsay Ádám életrajzi adatai 58—62; — házassága 298—299; — katonai pályája 296—298; — és Radvánszky Jánosné 297, 298	298
anekdota 202—203; — a magyar, története.....	202—204	Batsányi János és Horatius 354, 355; — <i>Osszianja</i>	188
Anzengruber hatása.....	200	Baththyány-kódex.....	7
Ányos Pál, <i>Egy hív szív</i> ... 71, 307	71, 307	Belohorszky Ferenc.....	86, 90
Apor Péter.....	430	Benedek Elek.....	432
Aranka György költészete 134; — hozzá írt levelek 34—58, 180—189	134; — hozzá írt levelek 34—58, 180—189	Beniczky Péter 4, 140; — <i>Magyar ríthmusok</i> 133; — ismeretlen kiadása.....	310
Arany János 304, 410, 418; — balladái 433; — génije 423; — társadalomszemlélete 90; — verselése 317; — <i>Elv. alkotmány</i> 337; — <i>Jóka ördögének változata</i> 21; — <i>Toldi</i> 316, 317; — <i>Walesi bárdok</i> — fordítás! 201	304, 410, 418; — balladái 433; — génije 423; — társadalomszemlélete 90; — verselése 317; — <i>Elv. alkotmány</i> 337; — <i>Jóka ördögének változata</i> 21; — <i>Toldi</i> 316, 317; — <i>Walesi bárdok</i> — fordítás! 201	Beöthy Zsolt 292, 294, 361, 412, 418; — és Molnár Ferenc 194; — levele Szabolcskához.....	193
Ariosto.....	429	Berczik Árpád (dr.).....	90
<i>Az eltévelyedett Hív</i>	307	Beregszászi Pál levelei Arankához 38—47; — verse Arankához 43; — grammatikája 38, 43, 46; — <i>Lexikon</i> 43; — <i>Über die Ähnlichkeiten</i>	38, 39
Babits Mihály 312; — és H. Pedersen.....	200	Berzeviczy Albert.....	85
Bajza 90, 115, 125, 235, 404; — a <i>Hítelről</i>	234, 230	<i>Berzeviczy-émlékkönyv</i>	88
Baksay Sándor.....	282, 415	Berzeviczy Gergely.....	119
Balanyi György.....	273, 276	Berzsenyi Dániel 258, 263, 366, 410, 416; — eredetisége 268; — a <i>Hítelről</i> 340; — és Horatius.....	357—362, 365
Balassa Bálint költészete 5, 6, 17, 18; — hatása 248—252, 393; — verseinek eltulajdonítása 248; — <i>Istenes énekeinek ismeretlen kiadása</i> ... 309, 310	5, 6, 17, 18; — hatása 248—252, 393; — verseinek eltulajdonítása 248; — <i>Istenes énekeinek ismeretlen kiadása</i> ... 309, 310	Bessenyei György 258, 271; — <i>Az országnak tárgyáról</i> 86; — <i>Római történetek</i> forrása 90	90
Balassa Bálint gr. költészete... 251	251		

	Lap		Lap
Bessenyei Sándor életrajzi adatai	62	Dessewffy József levelei Aran-	
Bethlen Gábor, a költészetben		kához 180—185; — a <i>Hitel</i> -	
	142, 143, 171	ről 343, 344; — <i>Taglatat</i> ...	344
Bethlen Miklós gr.....	4	Dézsi Lajos	146
Beulé.....	363	„Dóczy Zsuzsanna“ éneke.....	16
wiedermeier	311—313	Domanovszky Sándor, <i>Magyar</i>	
Binder Jenő	203	<i>királykrónika folytatása</i>	88
Bíró László életrajzi adatai....	63	Dosztójevszkij	423
Boeckai István a költészetben..	142	Döbrentei Gábor 145, 298; — le-	
Bod Péter.....	277	velei Arankához 186—188; —	
Bogáti Fazekas Miklós.....	7, 14	szerepe a <i>Hitelben</i> 125; —	
Bognár Teofil.....	203	véleménye a <i>Hitelről</i>	126
boldog ember inge, a, motivum.	202	Drescher Ferenc cenzor szerepe	
<i>Boldogtalan vagyok</i> variánsa..	82	a <i>Hittel</i> kapcsolatban. 115—123	
Bólyaiak, a	430	Dugonics András 258; — és a	
Bonfini	274	barokk	208
Bónis Ferenc éneke.....	144	Dukai Takách Judit.....	260
Bory István	90	Dumas (père) hatása.....	374
Bouillon, Godefred, mint költői			
tárgy	28	Eber, P.....	12
Böloni Farkas Sándor ódája II.		Édes Gergely és Horatius 270—	
Rákóczi Ferencről.....	174, 175	272; — verse a <i>Hitelről</i>	351
börtönénekek	244, 245	egyházi énekek gyűjteményei	
Bracciolini, Poggio	428	6—19, 128—135	
Bugát Pál.....	115	Elek Oszkár.....	190
Buchanan-fordítások.....	17	Ember Gyula.....	90
Budai Péter éneke.....	16	Emödy Dániel 300—304, 426; —	
Bülau, F. <i>Geheime Geschichten</i>		és Jókai 303; — <i>Petőfi búcsúja</i>	301
	146—166, 368—379	Endrödi Sándor hatása 199; —	
Byron	423	költészete 411; — levelei Sza-	
Calcagnini, C.	429	boleskához	193—195
<i>Cantus Catholici</i> , 1674	135	<i>Ének a gazdagról</i>	16
Cesarotti hatása	200	Eperjesi kör	89, 402
Claudius, M. <i>Phidyle</i> magyarul.	178	Erdélyi János 317, 388, 389; —	
<i>Confessio Rákócziána</i>	246	Berzsenyiről 268; — a kritikus	91
Cornides kéziratának fordítása.	35	Erdélyi Pál.....	313, 314
		Erdélyi Magyar Társaság 35—41,	
Czakó Zsigmond halálának kö-		45—48, 54, 56, 181, 189	
rülményei.....	301	Faludi Ferenc hatása 177; —	
Czemeké Mátyás éneke	15	<i>Forgandó szerencse</i>	71
Czirjék Mihály életrajzi adatai.	65	Farkas Antal életrajzi adatai ..	64
Czóbel Minka	282—286, 289	Fáy András 124; — <i>Béltekyháza</i> és	
Czuczor Gergely 352; — verse		Lafontaine 90; — és a <i>Lear</i> 189—191	
Széchenyiről	351	Fekete János gr. költői levele	
		Telegi Lászlóhoz.....	305, 306
Császár Elemér 71, 72, 89, 90,		Ferenczi Sándor	298
94, 189, 203; — <i>Iróés-közlönsége</i>	89	Ferenczi Zoltán.....	312
<i>Császár-émlékkönyv</i>	89	Feszty Árpád	282, 283
Császár Ferenc	300	fordítás és átdolgozás (utánzás)	266
Csengery Antal.....	301	Földi János Verseggyről.....	265
Csikó Gergely	423		
Csokonai Vitéz Mihály 206, 404;		Gálos Rezső	90, 91, 388
— és a rokokó.....	311	Garay János	410
Daróczi Imre intő verse.....	15	Gárdonyi Géza levelei Szabolcs-	
Dávid Ferenc.....	430	kához 195—198; — és Molnár	
Deák Ferenc a <i>Hitelről</i>	353	Ferenc.....	194
Derkay György zsolttárai.....	135	Gáspár Imre (?)	85

	Lap		Lap
Gerő György, <i>Keresztény Herkules</i>	19—33	Horvát István <i>Magyarirodalom-története</i>	95
Geszti István éneke	15	Horváth Döme	306
Gévay Antal a <i>Hitelről</i> 119, 120, 123	207	Horváth János 396; — <i>A Hármaskönyv jelentősége</i>	89
Goethe	348	Hölyt hatása	308
Gózonny Dániel, <i>Észrevétel a Hitelre</i>	282	Hubay Jenő	282
Gozsdu Elek	92	Hugo, V. 423; — hatása	201
Gömöry-kód., a, Margit-lectiói ..	7	humanizmus, magyar	426—430
Gönczi-énekeskönyv	349	Hunfalvi János	402
Görög Demeter	434—434	Huszár Gál	14
Gragger Róbert	351	<i>Ily szakálos csillag</i>	81
Greguss Mihály a <i>Hitelről</i>	388	Illyés András 93; — énekei 135; — <i>Pretiosa Margarita</i>	92
Gulyás Pál	239	Illyés István zsoltárkönyve ...	135
<i>Gyöngyösi toldalék</i>	19	imádságos könyvek magyarul ..	3
Győr irod. élete a XVIII. sz.-ban	90	Inczédi László	292
Gyulai Pál 94, 294, 306, 316, 412, 430, 437; — a kritikus 90, 91, 94; — és Horatius 364, 366; — és Szendrey Mari 89; — <i>Régi udvarház</i> első kidolgozása	304, 305	író és közönség viszonya	89
Hager vitairata Beregszászi ellen	46	irodalom és biedermeier ...	311—313
Hajnal Mátyás, <i>Ajtatosság</i>	128	irodalom-elmélet	89
Haraszthy Gyula	90	iskola dráma, m. jezsuita, tört.-e	95
Harsányi István	388	Isted (?) István éneke	16
Harsányi Sámuel életrajzi adatai	65	Jánosi Gusztáv	415
Hatvány Lajos	207	Janus Pannonius	50
Hegedüs István	295	Jászay Pál	342
Hegedüs Zoltán	90	Jenei Ferenc	90
Heine, H.	423	Johannes Secundus hatása	250
Heinrich Gusztáv levelei Szabolcskához	278	Jókai Mór 281, 283, 284, 303, 426; — és Dumas 374; — <i>Jegyzőkönyve</i> 378—387; — <i>Hírhedett kalandor</i> forrása 368—378, 386—387; — <i>Névtelen vár</i> forrása 147—166, 378—386	386
Helmeczy Mihály	115	Jósika Miklós	430
helyesírás, a magyar, vitás kérdései	41—42, 55—57	<i>Jön a franc nagy lépésekkel</i> ...	71
Henszlmann Imre	90	<i>Jön Napoleon hadával</i>	72
Herakles-tárgyak	31	Justh Zsigmond 292; — élete 280—290; — levelei Szabolcskához 279—290; — parasztszínháza 288; — revue-terve 287; — terve a Vasárnapi Ujsággal 282; <i>Gányó Julcsa</i> 289, 299; — <i>Livre de la Poustá</i> 282	282
Herczeg Ferenc	294, 318	K abóthy István jegyzőkönyve 74—82	82
Himfy-versszak	199	Kájoni János énekyűteménye. 135	135
<i>Hitel</i> és a cenzura 118—123; — fogadása az irodalomban 113—118; — keletkezése és megjelenése 113—115, 120; — kelandósága 342; — kik nézték át kéziratban? 123—127; — a kortársak ítélete 235—240, 337—353; — és az ujságok 233—235; — versek róla	349—351	Károly Gáspár	2, 7
Hodossy Béla	388	katolikus énekköltészet 18, 19, 128—135	128—135
Horatius a magyar költészetben 263—272, 354—367; — a magyar szellemvilágban 257—263; — hatásának legkorábbi nyoma	191	Katona József Bonfiniről 274; — és Bod Péter 272; — és Hölyt 308; — ismeretlen verse 307 (szöveg); — kolozsvári kéziratai 306, 307; — Szegeden 69; — mint történetíró 272—277; — <i>Ziska</i> és Kleist	307, 308

	Lap		Lap
Katona Lajos	208, 433	Lafontaine, A., hatása	90
Kazinczy Ferenc jegyzetei 67, 68, 87, 93, 258, 260; — és Cesa- rottii 200; — és Horatius 264, 268; — és II. Rákóczi Ferenc 169, 171, 173, 175; — a <i>Hitel-</i> <i>ről</i> 340; — az utánzásról ...	265	Landovics István	4
Keglevich Miklós virágéneke ...	251	Lázár-téma	16
Kéky Lajos: <i>Eperjesi kör</i> ...	89	Leibniz	20
Kemény Zsigmond 304, 316, 430; — irodalmi szemlélete	90	Lévay József 278, 415, — ön- életrajza	318
Kenyeres Imre	90	Lipcey Adám	292
Kerekes Zsigmond életrajzi adatai	65	Listius László versei	252
Kerényi Frigyes	402	Lisznyai Kálmán 402; — ismer- retlen emléksorai 73; — levele Sárossyhoz	85
<i>Keresztény Herkules</i> ... 19—33, 304 kéziratot énekeskönyv, ismeret- len, a XVIII. század végéről 388—402		<i>Machiavelli, Belfagor</i>	21
kéziratot énekeskönyveink jegy- zéke és ismertetése ... 313—315		Madách Gáspár 139, 144; — mint Rimay tanítványa	251
kiejtések a nyelvjárásokban ... 55—57		Madách Imre 89; — az ember és a költő 204—206; — lelki fejlő- dése 90; — <i>Ember tragédiája</i> 89, 205—208	
királykrónikánk	88	Magyar Bálint (dr.)	90
Kis János 260; — a <i>Hitelről</i> 240; — és Horatius	268	magyar irodalom hatása a kül- földre	199, 200
Kisfaludy Károly ... 124, 145, 410		magyar ösnyomlatvány ...	429, 430
Kisfaludy Sándor 410; — főhad- nagyi előléptetése 65; — írói köre	93	Malonyay Dezső	289
Kiss József 412, 413; — levele Gáspár Imréhez (?) 85; — levele Szabolcskához	291	Margit legendák a Breviáriumban	92
Kleist, H., <i>Robert Guiscard</i> hatá- sa	308	Mária-dalok	130
Koháry István álom-kompozíció- ja 140; — költészete 133, 134; — a maga költészetéről ...	4, 5	Marot, C. hatása	13
Kopcsányi Márton költészete ...	134	<i>Mars műhelyén</i>	72
Kossuth Lajos 407; — a <i>Hitel-</i> <i>ről</i>	351, 352	<i>Mars, siess vissza</i>	71
Kozma Andor bírálata Szabolcs- káról 293; — levelei Szabolcs- kához	291—296	Maszynek Endre levelei Szabolcs- kához	405—408
Kozocsa Sándor	90	Mátray Gábor a <i>Hitelről</i> ..	237, 238
Kölcsey Ferenc 166, 260; — és Horatius 355; — <i>Rákóczi hajh</i> 175; — keletkezése	174	Medgyessy Piroska levele Sza- bolcskához	408
költő-típusok a XVII. sz.-ban ...	4, 5	Mednyánszky Alajos	115
Körmendi Lukács éneke	16	Méhes Sámuel	117
Körösi Csoma Sándor	430	Mészáros Ignác, <i>Tsallóközi ódák</i>	176
Körösi Radó István 140; — énekei	16	Mikes Kelemen 430; — <i>Török- országi Levelek</i> és a cenzúra.	168
Kristóf György	298	Mikó Imre	430
kritikai írások 90; — az 50-es években	94	Mikszáth Kálmán 291, 423; — levele Szabolcskához ...	408, 409
Kulcsár Pál «népköltő» 282—284, 288, 289		Misztófalusi Kis Miklós	430
Kultsár István	169	Molière, <i>Képzelt beteg</i> népszín- padon	288
kuruc versek, ismeretlen ...	74—82	Molnár Borbála levele Arankához 188, 189	
		Molnár Ferenc	194
		Móra Ferenc, az író	97
		Nagy Ferenc Horatiusról	264
		Nagy Miklós szerkesztő	287
		Naláczy József életrajzi adatai.	63
		Náray György, <i>Lyra coelestis</i> 129, 135	
		nemesi fölkelés, a, ismeretdallai	71
		német költészet hatása ...	176—178
		népszínmű és népiesség	90

	[Lap		Lap
Nyéki Vörös Mátyás	131, 132	Rajka László	368, 369
nyelvhelyesség kérdése	53	Rájnisi József	259, 260, 266
Oemler, G. Ae.	12	Rákóczi Ferenc, II. az irodalom- ban 167—176; — levelei és a cenzúra	169—174
Orbán Balázs	430	Rákóczi György, I. és II. a köl- tészetben	143, 144
Orczy Lőrinc 260, 262; — és Horatius	268	<i>Rákóczi-nóta</i>	71
Ovidius hatása	250	Rákosi Jenő 295; — levele Sza- bolcskához	409, 410
<i>Öreg graduál</i>	7	Rákosi Viktor	294, 424
Palágyi Lajos 423; — költői ér- téke	422	Ravasz László	207
Pálóczy Horváth Ádám 83, 388; — és Horatius	268	Révai Miklós 259, 266; — levele Arankához	185 316
Pápay Sámuel	169, 170, 173	Riedl Frigyes	316
Papp Ferenc, <i>A hazatért író</i>	89	Rimay János 135, 199, 140; — Balassáról 5; — mint Balassa tanítványa 250, 251; — és Horatius 268; — hatása 131, 251, 252; — «képmagyarázat»-a 141; — költészetének idegen elemei 250; — a szerelmes versekről 246; — vallásos éne- kei 17; — <i>Bedő Panna</i> 187, 198; — <i>Istenes énekei</i>	309, 310 311
Pathai István éneke	16	Romhányi Gyula	90
Pauler Ákos	207	Rumy Károly György és a Rákó- czi levelek	168—171
Pauler Tivadar	95	Salamon Ferenc	94, 316
Pázmány Péter 3, 20, 430; — anekdotái 203; — imádságos könyve	128	Sárosy Gyula 85; — levele Sza- kál Lajoshoz	402—405
Péchi Lukács 19; — imádság- fordítása	3	Sautel, <i>Examen apum</i> magyarul 179	90
Péchi Simon zsolnárfordítása	15	Schiller hatása	429
Péczeli Király Imre versei	18	Schliek, G.	293
Péczely József (i. j.) verse a <i>Hitel</i> - ről	350	Sebestyén Gyula 437; — bírál- lata Szabolcskáról	57
Pederson, H. hatása	200	Seneca levelei magyarul	94, 189—191
Pekár Gyula	282, 294	Shakespeare hatása	207
Perecsényi Nagy László levele Arankához	185, 186	Sik Sándor	140
Perrault	21	Silius Italicus hatása	244, 245
Petelei István	282, 430	Somogyi Ferenc verse a <i>Hitel</i> ről 350	342
Péteri Takács József levele Aran- kához	52	Stancsics Mihály	177
Petki János jeremiádjá 16; — <i>Virtus et Voluptas</i>	140	Steffan-féle dalgyűjt.	376
Petőfi 167, 174, 207, 300, 312, 410, 419, 424; — és a bieder- meier 312; — génie-je 423; — külseje 303; — <i>Apostola és</i> <i>Anzengruber</i> 200; — <i>Kutya</i> - <i>kaparó</i> 300, 301; — <i>Nemzeti</i> <i>dal</i> 409, 426; — <i>Pusztai talál-</i> <i>kozás</i> 426; — <i>Tisza</i>	312	Stramberg, <i>Rheinischer Antiqu-</i> <i>rius</i>	368, 369, 376
Petrőczy Kata Sz. költészete 253—254	254	Sue, E., <i>Hét főbűn</i>	378
Piringer Mihály verse a <i>Hitel</i> ről 350	350	Sujánszky Antal	300
Pray György	92	Szabolcska Mihály 192; — és Ady 193, 194; — hozzá írt le- velek 192—198, 279—296, 405 —424; — költészete 410; — lel- készi működése 425; — Or- módy-jutalma 295; — <i>Demeter</i> <i>Rózsika</i> 415, 418; — <i>Erdély</i>	192
<i>Préda vármegyei urak</i> (szöveg) protestáns énekköltészet	6—19		192
Pulszky Ferenc 402, 404; — a <i>Hitel</i> ről	347, 348		192
Pyber Benedek Seneca-ford.-a	57		192
Ráday-könyvtár története	90		192
Radó Antal	266		192

415; — <i>Esztétika</i> 196; —	
<i>Grand Café</i> 196, 291, 418; —	
<i>Hajnal</i> 424; — <i>Salzburgi csap- szék</i> 196, 291; — <i>Szabad órák</i>	
418; — <i>Szajna partján</i>	286
Szakál Lajos	402, 403
Szász Károly (püspök). 278, 413, 415	
Szász Károly (dr.) költeményei.	91
Szathmári Paksi Sámuel kézira- tai	67
Széchenyi István 113—127, 225 240, 337—354; — a <i>Hitelről</i>	
114—118; — <i>Világ</i>	345
Széchenyi Istvánné 113, 115, 225 —227, 232, 233; — és a <i>Hé- tel</i>	225—233
székely népballadák	432—434
Szemere Miklós	402
Szenczi Molnár Albert 3, 6, 255, 256; — zsolttárai 13; — hatá- suk	13—14
Szendrey Julia	303
szerelmes versek ellen	246
Szigligeti dramaturgiája 90; — Shakespeare hatása tragédiáira	
94; — társadalmi vígjátékai.	94
Szilády Áron	415
Szilvásújfalvi Imre	7, 12
Szirmai Antal	183
<i>Szittyá vitézek</i>	72
<i>Sziveket újító bokréta</i>	388
Sztárai Mihály	14
Szuchy György éneke	16
tanító költészet	137—141
Taurinus, <i>Staurromachia</i>	428
Taymel Antal, <i>Rákóczihoz</i>	176
Telegdi nyolc éneke	19
Teleki Domokos 54; — levelei Arankához	34—38
Teleki József a <i>Hitelről</i>	340
Teleki László (id.)	305
Teleki László (ifj.) ismeretlen dráma-törvédeke	90
Teleki Sámuel levelei Arankához 47—50; — könyvtára	47—50
Teleki Sándorné (Szikra)	193
<i>Teleki-énekeskönyv</i>	252
Temesvári Pelbárt anekdotái 203, 204 temető, Kerepesi, költészete	97
Temme, I. D. A., <i>Magasról jövő bűnök</i>	146, 147, 163
Thaisz András a <i>Hitelről</i>	339
Thaly Kálmán 74, 75, 82, 83, 392, 393	
Thorday János zsolttárfordítása	14
Thoroczkay Máté	7
<i>Thököly haditanácsa</i>	242
Tinódi Sebestyén	141

XVII. század erkölcsi állapota 1— 3, 135—139; — irodalma 3— 6, 20; — lírája 6—19, 141— 145, 241—246; — szépprózája	
20, 21; — szerelmes versei	
246—255; — vallásos fölfö- gása 2, 3, 246; — vallásos költészete	6—19, 128—135
Toldy Ferenc 96, 316, 317, 404; — a <i>Hitelről</i>	353
Tolnai Lajos munkássága 208; — társadalomszemlélete	423
Tolnai Vilmos: <i>Madách-kérdés</i> .	89
Tompai Mihály	304
Tóth Béla	203, 418
Tóth Lőrinc	94
Tömörkény István	95
<i>Trombitáknak szörnyű rivadá- sát</i>	71, 307
<i>Tudj-e Magyarország</i>	75, 76
<i>Tűz víz között</i>	75
Vachott Sándor	402—404
Váczy János	278
Vadnay Andor levele Szabolcs- kához	410, 411
Vadnay Károly 279, 283, 288, 423; — levelei Szabolcskához	
411—420	
Vahot Imre	403, 404
Vajda János 423; — költői ér- téke	422
Van Tighem	311
Vargha Gyula és Molnár Ferenc	194
Vas Gereben társadalmi képe	423
Vásárhelyi István „strena“-ja	245
Vasárnapi Ujság	382
Vercellensis, Joannes	92
Verne, J. hatása	161
Verseghy Ferenc 271; — eredeti- sége 265; — fiatalkori versei	
176—180; — és Horatius 268— 269, 355; — <i>Amor és a méhek</i>	179
Vikár Béla	432
<i>Világirodalmi lexikon</i>	199—202
világnézet a költészetben	206
Virág Benedek 57, 87, 258; — és Horatius 260—263, 267, 268, 355, 357	
Vitéz János	428
Vitkovics Mihály 86, 260, 262, 271; — és Horatius	269, 270
Voinovich Géza 207, 316, 317; — <i>A költészet hivatása</i>	89
Voltaire <i>Henriade</i> -ja a magyar irodalomban	95
Vörösmarty 115, 167, 304, 404, 410; — és a biedermeier 312;	

— és Horatius 356; — <i>Csongor</i> 312; — <i>Zalán</i>	312	Zádor György a <i>Hitelről</i>	239
Waha-Baillonville, G. de 26, 29—31		Zala György	282
Weber, V. hatása	90	Zempléni Árpád levelei Szabolcs- kához	421—424
Werböczy István 428; — <i>Hár-</i> <i>maskönyve</i>	88	zeneesztétika	315, 316
Wesselényi Ferenc a költészetben 144		Zichy Péter versei	251
Wesselényi Miklós, ifj. 175; — a <i>Hitelről</i>	338—339	Zilahy János allegóriája	245
Wieland hatása	90	<i>Zöld erdő harmatát</i> (szöveg) 392, 393	
Wolf, Ch.	20	Zrinyi Miklós 5, 141, 142; — hatása 245, 251; — idilljei 254, 255; — lirája 255; — és a barokk	311
Wolfner József levelei Szabolcs- kához	420, 421	zsoltár a XVII. sz.-ban	8, 9

A XVII. SZÁZAD LÍRAI KÖLTÉSZETE.¹

(Első közlemény.)

I.

A XVII. század magyarsága a harcok és szenvedések világában élt. Örökségül a területi és vallási megosztottság átkát kapta s velük a Privatum Commodumnak mindazt a romlottságát, amelyet a XVI. század moralistái versben és prózában hiába ostromoztak. A nemesség, amelynek sajátos alkotmánytana Werbőczy alapján e században épül ki, a haza fogalmát a maga közösségével azonosítja — de inkább az érdekeit, mint az érdemeit hangsúlyozza. Nádasdy Ferenc keserűen panaszolja: puhaság, henyéség, dobzódás dolga iffjainak; az erejebeli vagy procreator vagy kalmár, az örege, midőn eszesedik s veszi hazája romlását észre, már cselekedetre alkalmatlan lévén, tanácsa nem kedves, kit némává tesz az igazmondás, midőn szemére vettethetik, hogy ifjabb lévén, miért azt nem követte, az mit vénségében tanácsol.² Egy névtelen azon kesereg, hogy a nemesben nincsen semmi istenes tekintet; kevély, hamisságban élni igen gyönyörködik; beszédében trágárság, latorság, csúfos szemtelenség vagyon; húz, von, prédál, kóborol, teszen, amit tehet; semmire egyébre, csak pénz-gyűjteni jők.³ Bűneinek lajstromában ott van a kegyetlenkedés, a sok részegeskedés, a buja öltözet, az egymásratorés, a lelki restség.⁴ Még a szelidebb erkölcsbírók is szomorúan állapítják meg: «Pénzen jár az világ, s pénz ő talyigája».⁵

Ha a sok vádat nem is vesszük szószerint, az kétségtelen, hogy a folytonos hadakozások a nemesség erkölcsi megjavulására nem adtak alkalmatosságot. A szívek ilyenkor inkább megkeményülnek, az önzés elhatalmasodik, a kegyetlenség tombol. Az életnek ezt a súlyát elsősorban a jobbgáyság érezte, de tapasztalta magán a városi polgár is, amikor fegyveres hatalom

¹ Székfoglaló értekezésül felolvasta a M. T. Akadémia 1934. okt. 1-i ülésén.

² Nádasdy Ferenc *Oratiója*. 1668. Tört. Tár. 1896. 101. s k. l.

³ *Imago veritatis*. Részai a Tört. Tár. 1888., Apor P. verses művei közt és az Erd. Muz. 1901.

⁴ *Az országok romlásáról trott könyv* (1659) ajánló verse.

⁵ Rimay János: *Kerekded ez világ...* (Munkái, 1904. 90. l.)

szállta meg a várost, a nemesség is, ha birtoka és lakhelye a hadak vonalába került. És nemcsak idegen hadak pusztítanak: a század a testvérháborúk kora, benne a külső ellenség — kevés hadjárat kivételével — a pártokra szakadt magyarság segítője-pusztítója. Ha van, akiben fellángol az eszme: egységre hozni és ezzel erőssé tenni a magyarságot — az irigység, kicsinyesség, féltreértés, féltékenység azt is tétlenségre kárkoztatja. Aki e század történetét lapozza, valóban úgy érzi: valami kemény büntetés nyomja a magyarságot, valami bűnnek keserves átka!

Isten büntetésének tudta és vallotta már az előző század is a török veszedelmet. «Mert Istennek indítása nélkül — írja Károlyi Gáspár¹ — még csak szívébe is nem jönne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az Isten nem indítaná az ő szívét. És az Isten nem súgná az ő filébe, hogy felfegyverkezzék, az mint az próféta mondja.» A XVI. század protestáns írói az okot, a bűnt a katolicizmusban — amint ők mondták: a bálványozásban — jelölték meg; de a védekezni kezdő katolicizmus viszont rámutatott a protestantizmus és török veszedelem kezdetének összeesésére. «Ha az magyar nemzetséget Isten ezelőtt szerette, oltalmazta és felmagasztalta: ha dücsőségbe, bőségbe, békeségbe tartotta mind addig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt: ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományok támada» — nem világos-e a kapcsolat, kérde Pázmány kemény szóval.² És a felelősségrevonás nemcsak a török pusztítást hangoztatja, hanem az erkölcsi eldurvulást is.

Ez a beállítás teszi a századforduló legfontosabb problémájává a kérdést: melyik az ősi vallás, vagy — ahogy a mindennapos hitviták fogalmazták: megvolt-e a kalvinizmus Calvin előtt?³ Nemcsak teológiai kérdés ez, hanem politikai is. És épen ezért olyan szenvedélyes a vita fölötte, mert a magyarság szenvedéseinek okozóját látja egymásban a két ellentétes fél. De épen ezért általános is a vita: minden gyülekezés, ünnepi és hétköznapi egyaránt, és minden társadalmi réteg felveti: a kereskedő boltjában, az iparos műhelyében az utcák és terek nyilvánosságában a vallás ősiségének, tehát igaz voltának kérdése a beszélgetés tárgya.⁴ Mivel a felelősség vállalásáról van szó, a kérdés nyomán gyűlölség fakad. «A keresztny nevet viselők között olyan igen eláradott a gyűlölség — vallja az egyik vitázó⁵ — hogy immár

¹ *Két könyv.* 1563. (M. Irod. Ritk. V. 51. l.)

² *Felelet az Magyarai I-tván prédikátornak.* 1673.

³ *Posaházi Jánosnak Kis Imre nevű jesuita paterrel való vetekedése.* 1666. Tudó-író levél.

⁴ Monoszlai András: *De invocatione Sanctorum.* 1589. Ajánló levél.

⁵ *Fővenyén épített ház romlása.* 1666. Aj. lev.

ketten avagy hárman alig találkozhatnak egybe egy uton, alig mulathatnak egy asztalnál úgy, hogy a vallás fölött ne legyen kocódások és a miatt egymás ellen való megbékélhetetlen gyűlölségek.» Ebből a szemszögből értjük meg, hogy a XVII. század magyar irodalmának vallásos a jellege, a vallás igazának kérdése az uralkodó probléma.

A század hitvalló fia a maga vallását nemcsak az ész, hanem a szív dolgának is érezte. Kemény János azért döbben meg annyira, amikor megtudja, hogy első felesége pápista; nem is nyugszik addig, míg harmadesztendőre át nem téríti.¹ Bethlen Miklós is megérti anyját, aki átokkal sújtja pápistává lett leányát.² A nemesi végrendelekben csaknem állandó az ilyenfajta záradék: «Mindezeket az édes feleségemnek úgy hagyom, hogy igaz reformata helvetica religióban állhatatos lévén, és pápista emberhez férjhez ne menjen, se pápista ceremóniákkal se titkon, se nyilván ne éljen, sőt pápista szolgálát és cselédet tudva és szántsándékkal ne tartson. Ha peniglen különben cselekednék... minden jószágimbul... elessék.»³ Mindez azt mutatja, hogy e század legtöbbet a vallás dolgával törődött.

Nyilvánvaló, hogy az irodalomból is a vallásos termékek érdekelték. De nemcsak a vitatkozó természetűek, hanem az erkölcsöt építők is. «Mivel, keresztény, bizonyos vagy ebben, hogy Isten nélkül segedelem nincsen: hát magad buzgó könyörgésre szoktasd» — ajánlja Szenczi Molnár Albert imádságos könyve élén (1621) egy figyelmeztető versike. A kornak tehát bő az imádságkönyv-termése is. Többnyire elmélkedő jellegűek, amelyek az ismert imakönyvek mondataihoz fűzvéen gondolatokat, az imát mélyítik el — vagy az élet egyes mozzanataihoz kapcsolnak egy-egy meleg fohászt. A derék Péchi Lukács már 1591-ben magyarul tolmácsolja «Szent Ágoston doctornak elmélkedő, magán beszélő és naponként való imádságit az keresztény atyafiaknak épületire»; Pázmány Kempist fordítja le, a luteránus Madarász Márton «Szent Bernárd atyának szép ájtatos elmélkedésit», de világiak is gyűjtenek, fordítanak, írnak imádságos könyveket, mint Nádasdi Pál, Tasi Gáspár, Wesselényi István,⁴ a fejedelem Apafi.⁵

Az irodalom tehát a XVII. században elsősorban a lélek szolgálata. Nem a forma, hanem a tartalom a fontos. A vallásos irodalomnak ezt az elvét már Monoszlai András így fogal-

¹ Kemény János *Önéletírása*. (Szalay L. kiadása. 1856. 234. l.)

² Gr. Bethlen Miklós *Önéletírása*. (Szalay L. kiad. 1858. 237. l.)

³ Rozsályi Kún István 1659. febr. 18-án kelt végrendelete. (Károlyi-család oklevéltára, IV. 388.) Ugyanilyen figyelmeztetés katolikus részről pl. Pázmány P. prélikációjában: Pünk. u. XXIII. vas. (Egyetemi kiad. II. 631. l.)

⁴ Századok. 1880. 164. l.

⁵ *Magános könyörgései*. Kristóf György kiad. 1930.

mazta meg:¹ «Nem azon kell a keresztény embernek veszekedni, mely ékesen szólhat, mely szépen, tudósan beszélhet, mi módon az embereket hamis tudományával éktelen vétkekre és tévelygésekre vezethesse, könnyű dolog ez; hanem azon kell mindennek lenni szent Pállal, hogy valamit cselekszünk, mindeketek cselekedjünk felebarátinknak épületire és előmenetire». A lélek megjavításában elért eredmény az értékmérő, nem az ékesenszólás. A legtöbb író a maga megszólalásának nyelvét is csak a meghódítandó közönség kedvéért használja a magyart. Gróf Bethlen Miklós még szükségét érzi annak, hogy így szabadkozzék önéletírása² elején: «Nem irtam deákul, noha bizony nekem könnyebb és alkalmasabb is lett volna deákul írnom; nem úgy értem, mintha deákul jobban tudnék, mint magyarul, mert ezzel bizony nem kérkedhetem, nem is kérkedem, hanem azért, hogy a deák nyelv az ő bősége és annyi száz esztendőök alatt a sok nagy elméktől lett excoláltatása miatt alkalmasabb a dolgok leírására a magyar nyelvnel». Csak a század vége felé hangzik fel a magyar nyelv szépségén érzett büszkeség. Landovics István³ már dicsekedve mondja: «Kevés szóval szokta a magyar azt kimondani, amit mások hosszú beszélgetéssel rebesgetnének, és azért ha ki az hívságos dicsőségnak keresését sok móddal ócsállaná, hozzá szólván a magyar csak azt mondaná: nem kell a jó bornak cégér». Ez a lelkület már megbecsüli a magyar nyelvet. «Amint ezen dicsőséges nemzet — írja előszavában — nem vándorol idegen országokba, hogy maga hazájának szük voltáért azokban maradandó lakást keressen, úgy soha azon nem busult, hogy az ő nyelve másokkal nem közös... Annak okáért akinek kedves a baza, kedvelje nyelvét is».

A poétának két típusa konstatalható. Az egyikről Beniczky Péter tesz vallomást, amikor ezt mondja:⁴ «Más dolgom nem lévén, henyélest kerülvén, fogtam az ritmusimhoz» Ennek a típusnak a verselés unaloműző foglalkozás. Koháry István is így szabadkozik fűzfa-versei élén:⁵

Nem tud ugyan hajdú harangot önteni,
de magát mulatva jól tudja kongatni,
én is, bár ne tudjam a verset csinálni,
tudom de azt rontva időmet mulatni.

Senki de az hajdút minthogy meg nem szólja,
harang kongatását ámbár szintén hallja,
s hogy harangot nem önt, azért sem csúfolja,
mert az harangöntés nem ő hivatalja.

¹ *De invoc. Sanctorum*, 1589.

² Id. mű. 9. l.

³ *Novus succursus*. 1689. 434. l.

⁴ *Magyar ritmusok*. 1670. II. rész. 1.

⁵ A meggyökerezett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedet ágain kinőtt *Fűzfa versek*. Ajánlás.

Senki hát engem is meg nem szól, gondolom,
fűzfaverseimért, mert nem hivatalom
a vers csinálása, s hogy most azt koholom,
hajtott arra csupán henyelő unalom.

De Koháry tudja, hogy poétává nem az unalom teszi az embert. Önmagáról őszintén megvallja, hogy Apollónak sohasem szolgált, a Parnassus hegyet nem járta, Pegasus kútjának forrását nem itta, a versszerző Múzsáknak kedvében sohasem volt;¹ s noha álom-versében ugyancsak kiaknázza Ovidiust, Gyöngyösi mesterét, érzi, hogy Gyöngyösit a poétaságban el nem érheti. Nem mintha ezzel valami megszégyenülés érhetné: kardjával szolgálja Istenét és királyát, s ezt a szolgálatot sokkal többre tartja. Épúgy mint Zrinyi Miklós, aki Homeros és Vergilius fölött büszkén kérkedik azzal, «hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál». Pedig Zrinyi a maga költői munkáját is olyan jelentősnek tartja, hogy azt irigy üdö, sem tűz el nem bonthatja, sem az ég haragja, sem vas el nem ronthatja, sem az nagy ellenség, irigység nem árthat annak.

De Zrinyi már nem is ennek az első típusnak a megszemélyesítője. Az ő poézise már a tudós poéta alkotása. Ezt a típust a legvilágosabban Rimay János jellemezte, amikor tervezett előszavában² Balassa Bálint költői egyéniségét értékelte. Balassa lírájában «tudományos elméből írt tudós énekeket» lát, melyekben «létéletet is tehetri mind tudományáról s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az theológiának felséges bányája ércéből olvasztatott tündöklő fényes aranyát s mind az philosophiának tekintetes örvénye mélységéből meritett nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomju nyelv, szájelevenítéssel igen hadta s elvegyitette is, szennyezte (színezte) is ezekkel igen írását, úgy hogy az historiáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásának külömb-külobmb színnel ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is elaltathatja az énekek olvasásában ember az elméjét». Balassa érdeme tehát az, hogy «az Helikon erdejének kis árnyékában éneklő s beszélő Musák» szavát magyarrá tette; azt az irodalmat tolmácsolta és honosította meg a magyar ég alatt, amely elsősorban szépségével hódított világszerte. Tolnai Balog János dicsőítő verse Balassának «tudós szóló nyelvét», nagy szerelmét és bölcs elméjét ünnepli; a XVII. században ezt a típust — a Balassa-kutatók által felderített világirodalmi gyökerektől egyre jobban elszakadva — a szerelmi és oktató líra képviseli.

¹ *Keseredet rabnak búban úszva, s annak terhét húzva ébren alvva látot álma.* 4. l.

² Munkái. 1904. 251. l.

Nehéz arról számot adni, hogy mit várt e korszak magyarsága a poétáktól. Azok között a versek között, amelyek II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát siratják, az egyik¹ így indul: «Poéták hol vattok? Talám mind alusztok? Hogy nem sirassátok Erdélynek romlását»... Ez a sóhaj mutatja, hogy a XVII. század magyarja is a maga örömeinek-fájdalmának verses tolmácsolását kívánta a verselni tudó poétától. A poéta pedig legtöbbször nemcsak a saját lelkén akar a verses megszólalással könnyíteni, hanem egy közösség érzésének akar szárnyat adni. Egyéni forrása ellenére is kollektív tehát ez a líra; a közösséghez való útját a dallam biztosítja. Éppazért ritkán köti meg az énekes még a versfők névvallomásával is: érzi, hogy nem a személyéhez fűző kapocs, hanem az érzés kifejezésének találó volta a fontos benne. Az írói tulajdon jeletőségét ritkán ismerik fel: maguk is minden aggály nélkül használják ki a tartalom és kifejezés sablonját. Nem különül el világosan, de egyes jelekből² arra lehet következtetni, hogy különbséget látnak a poéta és az énekszerző között. A poéta a klasszikus példakon művelt verselő, az énekszerző egyszerűbb, tanulatlanabb tolmácsolója a szívnek. De azért a tudós poéta köntösét szívesen vennék magukra: innen a klasszikus mitológia és történet motívumainak gyakori csillogtatása. Viszont éppazért, mert a közösség ízlésének akar az énekes megfelelni, hangban és formában illeszkedni óhajt a divatos, a XVI. századból átnyúló lírához. Balassa Bálint újsága a századfordulóval válik irodalmi mintává. Egyéniség, tehát nehezen érhetik meg, hisz minden újság, még Szenczi Molnár Albert zsoltárai is, csak nehezen tudják a közönséget meghódítani. A század lírai terméséből tehát inkább a közösséget, annak gondolkodását, érzését és ízlését ismerjük meg, mint egyes poétákat.

II.

Az egyházi énekek gyűjteményének közzétételére már a XVI. század harmincas éveiben gondolt a magyar protestantizmus.³ A század második felében Szegedy Gergely kiadásai,⁴ Huszár Gál isteni dicséretei⁵ és az abban lévőket felhasználó Bornemissza Péter-féle énekeskönyv⁶ Literatus Ferenc 1566-ik évi váradi gyűjteménye⁷ és az 1593-ban megjelent bártfai

¹ *Tatár rabok éneke*. 1657. (Decsi kódex).

² Pl. *Vásárhelyi daloskönyv*, 60. dal.

³ Gálszécsi István: *Énekeskönyv*. Krakko. 1536. V. ö. M. K. Szele. 1887. 215.

⁴ Az 1569. évinek facs. kiadása Szilády Árontól: M. T. Akadémia, 1893.

⁵ Az 1574. évi kiadás maradt csak reánk. Az eperjesi példányt Frenyó Lajos tanár úr közvevítéséből használtam.

⁶ 1592. Huszár Gálhoz való viszonyáról R. M. K. T. VIII. 438. lapján Dézsi.

⁷ M. K. Szele. 1892/93. 219. l. (Akad. Mscr. 4-r. 213.)

kötet¹ lehetővé tette, hogy a század egyházi énekkészlete minden nagyobb protestáns gyülekezetbe eljusson. A különböző gyűjtemények összefoglalására is megtörtént a kísérlet Gönczi György debreceni kiadványában.² A XVII. század egyházi énekkincsének ezekben az énekeskönyvekben van a forrása: nemcsak a protestánsok, de — egy ideig — még a katolikusok is innen merítenek. Szilvásújfalvi Imre azonban, aki 1602-ben a Gönczi-féle gyűjteményt újra sajtó alá rendezi, rámutat arra is, hogy a XVII. század ezzel a készlettel nem elégedhetik meg. Érdekes előszavában sajnálkozik azon, hogy nincs teljes zsoltárfordításunk — Bogáti Fazekasról nem tudott — sőt a meglévő egyes fordítások sem hívek, hanem többé-kevésbé ragaszkodó utánköltések. Azt is panaszolja, hogy az egyházi énekek közé sok oda nem tartozó keveredett.³ A továbbfejlődésnek tehát korántsem vágja el útját — és gyűjteményének további kialakítási csakugyan állandóan gyarapodnak a XVII. század folyamán.

Konzervatívabb felfogás vezette az *Öreg graduál* összeállítását: Keserői Dajka Jánost és Geleji Katona Istvánt (1636). Könyvüknek anyagát a XVI. század kéziratot graduáljaiból merítik — innen a feltűnő egyezés a Batthyány-kódexnek nevezett régi graduállal; maguk csak javítgatják, «az keresztényi hitnek és vallásnak rájárára szabják és az notákhoz alkalmaztatott ékes versekre formálják» a legnagyobbbrészt középkori eredetű himnuszokat; a «nem literaliter, hanem csak periphrastice, azaz bővebbé-kén való körüljáró beszéddel» tolmácsolat zsoltárokat Károlyi Gaspár prózai fordításával pótolják, «versenként szaggatván az notával való éneklésre» azt. Gyűjteményüknek a líra története szempontjából nincs is jelentősége.

Ha elfogadjuk Kanyaró feltevését, hogy a székelykeresztúri gimnázium 12-r. énekeskönyve 1607-ben Thoroczky Máté gondoskodásából jelent meg,⁴ az unitárius énekkészletet már a század legelején a református cantionaléktól lényegesen eltérőknek kell itélnünk; nemcsak Bogáti Fazekas kilenc zsoltára új benne, egyéb zsoltárok is, fohászok is más forrásból kerültek bele.⁵ Az unitárius egyházi ének további gazdagodásának

¹ Akadémia könyvtára: R. M. Ir. Qu. 294.

² Első kiadása állítólag 1590. Reánk maradt legrégebb kiadása 1592-ből. Tanulmányom az 1602., 1620., 1635., 1652., 1680., 1683., 1691. és 1700 évi kiadás szövegeit vizsgálta át. Az 1602. évit a gyulafehérvári papnövédek szíves másolata juttatta hozzám. A bővülést jelzi Kálmán Farkas is az Akadémia könyvtárába jutott példányában. Értékes jegyzetei az Akadémia kéziratárában: Ivr. 24. sz. M. Irod. és Sr. 58: *Énekle.ikon*.

³ Bornemissza énekeskéjére gondol: *Gyermekek rengetésére, és Tasnádi Péter Horatius-parafrazisára: Látod mely rövid...*

⁴ Ker. Magvető: 1871. 96. l. és 1895. 325. l.

⁵ Pl. a 66., 86., 53., 83., 111., 113., 117., 147. ps. A 88. magáé Thoroczky Máté-é, 125. Thordai Benedeké, stb.

csak egy nyomtatott tanúja van még e századból: a Heltai műhelyében megjelent Thordai-féle énekeskönyv, amely első sorban magának Thordainak néhány zsoldtárával bővült.¹

Az evangélikus egyházak énekkészletében lényeges újságot a század végén Acs Mihály *Zöngedező mennyei kara*² szerzett, leginkább a német lutheri egyházak eddigi magyar fordításban meg nem jelent énekeivel.

Mégis a XVII. század protestáns énekköltészetét egységessé teszi nemcsak az egyező énekszövegek bősége, hanem a tartalmi és formai közösség is. Némethy Mihály, a kolozsvári ecclesia lelképásztora, 1679-ben kifejti,³ hogy «az ecclesiákban szabad a Soltárokon kívül szent Irásban szedegetett Énekeket is énekelni... mineműek: 1. a Soltárokból szedegettetett szép énekek: mert azok azon magyarázattya a nehéz Soltárok-nak, s a kösség is jobban érti s hamarább tanulhattya. 2. az Invocatiok, mellyek merő könyörgések, a Tanítóért; az ige hallgató kösségért. 3. az Innepi énekek, mellyek szépek s jók, és épületesek... 4. A Litániák s Passio, ahol a gyenge kösség botránkoztatása nélkül el nem hagyattathatnak.» Íme a tipikus énekeskönyv-szerkezet, annak összes műfajai.

A XVII. században legkevesebb a bővülés a zsoldtárokból szedegettetett énekek («a zsoldtárokból való isteni dicséretnek») fájában. Természetes is, hiszen a harmincas évektől kezdve a Gönczi-féle énekeskönyv rendszeren Molnár zsoldtárfordításaival együtt lát napvilágot, a híveknek tehát rendelkezésükre áll az értelmes és szép zsoldtárfordítás. Ami új parafrázis adódik, az a zsoldtárt épűgy a kor viszonyaihoz formálja, mint a XVI. századbeliek. A 69. ps. az elhagyatottságnak és Istenhez menekülő bizalomnak olyan fenséges megszólalása, hogy Barát István XVI. századi fordítása után e kor egyik névtelenje is benne találhatta érzésvilágának legtalálhatóbb tolmácsát. (*Csak tereád Atyám*... Gönczi, 1635.) A 20. zsoldtár fohász a fejedelemért; a hadbavonuló Bethlen Gábor prédikátora innen veszi tehát imájának gondolatsorát, amikor híveivel fejedelméért esdekel. (*Gyakorta való buzgó könyörgést*... Gönczi, 1635.) Giczi János is a 101. zsoldtár parafrázisával dicséri urát, az igaz és kegyes fejedelmet. (*Ilyen fogadást tön*... Gönczi, 1620.) A protestáns énekmondó lelke aműgy is annyira tele van zsoldtárokkal, hogy még független verseiben is lépten-nyomon ennek képeire, gondolataira tér vissza. Dicséretei kérések és hálaadások, panaszok és könyörgések, fohászok és elmélkedések. Nagyon gyakran a textus uralkodik rajta: vagy a bibliai idézet, amelyet

¹ Az 1697. évi kiadásról Ker. Magvető 1878: 116. s. k. l.

² 1696. Az ev. énekeskönyvek fejlődését az 1632. évi löcsei kiadástól (Magyaróvári piar. könyvt. P. 11. 32) ellenőriztem.

³ *Sz. Dávid psalteriuma*. 1679.

figyelmeztetőnek versébe foglalt; vagy a bibliai történet, amelyet versszakokra tördel és néhány reflexióval bővít vagy az ima, amelynek egyes mondataihoz fűz elmélkedő fejtegetéseket. Olykor ritmikus szövegbe foglalja az imát, amelyet a hívők ajkára kíván adni, máskor tanít és int, rámutat a bűnökre, a büntetés kérelhetetlen igazságára, az isteni áldozat üdvözítő mentségére. Néha magát Jézust szólaltatja meg: az Úr önmagára mutat, megvetettségére, kinszenvedésére; a természet gyászával szemben az ember háládatlansága növeli kínját — annyira, hogy atyjától szánalmat kér. (*No földnek minden népei...* Gönczi, 1635.) Egy másik dicséretben ugyancsak Jézus búcsúzik híveinek a templomból távozó seregétől: biztatja és megáldja őket. (*Én híveim, én szent népem...* Gönczi, 1683.)

Az érzés ott hatja át legerősebben az énekest, ahol a panasz keserűsége gyűlt meg a szívében: rettegés, félelem nyomja, sem éjjel, sem nappal nincs nyugalma, a vígság eltávozott tőle, megaláztatott és földhöz veretett; és ahol a bizalom töri át a kétségbeesés felleget: mert tudja, hogy az Egek urának gondja van reá, e rövid életben őrzí, a keserűségben szárnya alá fogja, holta után szenteinek seregébe emeli. A legemberibb melegség azonban akkor fűti, amikor odalép a gyermek Jézus jászolához és a nagy szegénység láttán felsóhajt (*Az Istennek szent angyala...* Gönczi, 1700.):

Állatoknak Teremtője,
Miért vagy ily szegénységbe?
Hogy fekszel az asszú szénán,
Szamár s ökrök közt aluván.

Oh én szerelmes Jézusom,
Édes megváltó Krisztusom:
Jövel, csinálj csendes ágyat
Szívemben magadnak házat.

Nincs-é senki a világon,
Ki tégedet befogadjon?
Nincsen-é mel'g helyecskéd,
Sem gyengén rezgő bölcsőcskéd?

Oh kedves vendég, nálam szállj,
Bűnömötől ne iszonyodjál.
Jöjj bé hozzám te szolgádhoz,
Szegény megtérő juhodhoz.

Jellemző, hogy ez a kedves részlet a német karácsonyi versnek nemcsak a fordításában (*Mennyből jövök most hozzátok...* Gönczi, 1635.) van meg, hanem ebben az önállóan induló dicséretben is. Ugyanez a mélység árad a Christus kinszenvedéséről szóló énekekből is: szemellátható, hogy az énekszerzőt is meghatja a szenvedések sorozata és a részvét forró szavait adja ajkára. (Pl. *Oh ártatlanság báránya...* Gönczi, 1700.) Ez magyarázza meg, hogy Christusnak a keresztfán mondott hét szaváról négy énekünk elmélkedik. (*Emlékezzünk mi hvek...* *Magas hegyén...* *Jézus a keresztfán függvén...* *Midőn Jézus a keresztfán...*)

Az élmény szomorú igazsága érzik át mindannyiszor, amikor a magyar protestantizmus szenvedéseit fonja versébe az énekes. «Elméinket újítsd meg te szent Lelkeddel, hogy mi egymáshoz lehessünk nagy szeretettel, mindennelkel élhes-

sünk szép békességgel» — sóvárogja az egyik ének. (*Mindenható Felsőges Atya Ur Isten ... Gönczi, 1635.*) Mert «sok nyavalya, háború vagy on mi rajtunk, nagy nyomorúságban immár elfogyatkozunk.» A pusztító éhség közepett Illyés próféta emlékéet idézi egy másik: a próféta megsegítőjét csodás gazdasággal jutalmazta az Úr; de a magyarság fősvény gazdaságai nem nyitják meg szívüket. (*Sok háláadással mi most tartozunk ... Gönczi, 1635.*) Az Isten igéjét nem becsülik. Más oldalon az a panasz hallatszik, hogy pogány népek fegyvere nehezedik a magyarságra: «Templomokat, kikben hallgattuk szót, rontnak, pusztítanak, égetnek, édes hazánkból kivernek.» A holtak tetemei temetetlenül hevernek, vadak hurcolják széjjel. (*Uraknak Ura nagy Isten ... Gönczi, 1635.*) Felhangzik hát a tohász istenfélő fejelelmekért, (*Tekints reánk Ur Isten ... Gönczi, 1635.*) mert «akik közöttünk mondatnak pásztoroknak», estvéli farkasokhoz hasonlatosak; a szent törvényre nincs gondjuk. «Mint a halak, Ur Isten, törvény nélkül a vízben, férgek és vadak megésszik egymást a földön. madarak is az égben, így fognak majd tenni az emberek ...» Igaz fejedelmek keltenének, «kik féljék s rettegjék a te szent nevedet», jámbor gondviselők, istenfélő bírák, jámbor polgárok, értelmes emberek, «kik bölcsen, s eszesen viseljék magokat». «Ne légyenek, Ur Isten, tobzódok, részegesek, és undok paráznák, haraggal teljések, irigyek, kegyetlenek ...» A zsidóság bibliai sorsának képei vonulnak el az énekmondó szeme előtt: a nagy harcok, melyekben a számban nagyobb ellenséget az Úr segedelme legyőzte, és esdekelve kéri Isten igazságtévését, hiszen «ők víjnak uralkodásért. prédáért, ragadmányért; mi hitünkért, szent nevedért, özvegyekért, árvákért, megromlott édes hazánkért.» (*Jövel, légy velünk Ur Isten ... Gönczi, 1620.*) Refrénként hangzik ki a gondolat: «Szent békességgel egész nemzetünket áldd meg, földünket.» (*Az Istennek szent anyyala ... Gönczi, 1680*)

A szenvedések jajszavával egybeolvad a büntudat önvádja. Megbántottuk az Istent, napról-napra megsértjük törvényét, elhagytuk parancsolatait, nem tekintők hozzánk nagy jóvoltát. (*Mennynek és földnek dicsőséges ... Thorday Ék. 458. l.*) Az egyes ember a vétkes: bedugta a fülét az Úr hívása elől. «Életem Istentől eltávozott s hódult — írja az egyik vallomás (*Oh ki későn futok ... Ács, 1748: 164. l.*) — Bolygó rühes juhkind, ki pusztára szorúlt, Mint havi vérruha igazságom oly rút, Érdememnek rólam a gyapja is elhullt.» De nincs ok a kétségbeesésre: «Remétségünk jóvoltában légyen Christus érdemében» — biztatja híveit az énekes. (*Az Istennek nagy szerelme ... Gönczi, 1635.*) Panaszukat háláadásra kívánja átváltani, hiszen az is az Isten jóságát bizonyítja, «hogy ez üdöt engedte érhetnünk, szent igáját adta megértenünk, az mely által értjük üdvösségünk.» (*Nagy hálákat az Istennek adjunk ... Thorday*

Ék. 509.) «Bűnnek soksága hogyha kit iszonyít, lelki fájdalma csak hogy el nem borít», (u. ott. 278. l.) a zsolttáros tanítása nyomán ráébred arra, hogy csak az Úrra kell hagyatkozni, mert:

Boldog és áltott vagy, az ki az Úr Istentől félsz,
Semmi gonoszt magad felől most sohunnét nem vélsz,
Igaz hűtből hogy ha az Úr szent törvényében élsz.
Az ártalmas szélvésznek szerencséjén nem félsz. (U. ott. 618.)

Ez az Isten gondoskodásában, bölcsességében való megnyugvás a szombatosok énekeiben a leguralkodóbb. Teljes igazság van a szavukban: «Rád bízunk dolgunk». (*Úr mi Istenünk...*)¹ minden soruk az Istenben való bizalom és megnyugvás hirdetője. «Neked adtuk magunkat, testünk-lelkünket... (*Oh nagyságos, felséges... Thury i. m. 15. é.*) Te vagy reményünk paisunk, bizonyos oltalmunk... Mi csak téged félünk, téged imádunk, segítségül mindenekben csak téged hívunk... Csak az tehát gondunk, hogy Istent féljük, benne való bizodalmat ne félszegesítsük, sőt semmi vétékkel azt meg ne sértsük, imádkozásinkat közbe azzal ne szakasszuk.» (*Felséges Ur Isten hozzád...* Thury i. m. 25. é.) A külső gondokat szívükből igyeksenek kivetni. Az ünnepeik tehát igazi imádságos ünnepek: «távol tohződés, részegség tőlünk, lelki módra inkább mi örvendezünk.» (*Tekintsük meg Isten jóvoltát...* Thury i. m. 42. é.) Él-tprogramjuk is a béke és imádság: «szübeli alázatosság, szelidség kell és kegyesség, szüntelen való könyörgés, tiszta békességes türés» (*Idvezülendő embernek...* Thury i. m. 54. é.) Heti munkájuknak reménye a szombatvárás: «ezt testnek, ruházatnak való tisztasága illeti, munka, dolog, robota hagyása, szent törvény tanulása, szegény táplálása, életnek józansága, elme vidámsága» (*Kegyességnek szent Atyját...* Thury i. m. 30. é.) Isten előtt való alázatosságuk mellé néha a büszkeség is odasimul azon, hogy ők nem rabjai a kincseknek, szívük nem ragadt hozzá a világhoz. Nem tagadják a zsidókkal szemben pogány származásukat, (*Mindenható Úr, felséges...* Thury i. m. 28. é.) de hálát adnak érte az Úrnak, hogy szemüket megnyitotta: «Sehol sidó kívül nem láttunk igazat — írják — (*Választott szenteknek...* Thury i. m. 13. é.) sem törvényed kívül üdvösségnek utat. Törvényed tartását azért választottuk, Izrael táborát kedveltük, javaltuk, magunk ahoz adtuk.» A kereszténységben az ősi törvény megrontóját látják: különösen a katolikusok ellen nagy a haragjuk, mert Sylvester pápa rovására írják a vasárnap ünneppé tételét, Viktor pápa bűnéül emlegetik a pehsa-ünnep «más nyelvbe csapását» (*Sion hegyéről...* Thury i. m. 60. é.); fohászukba is beleszövik gyakran: «Pápa szele miatt ne tántorítottassunk... bálványimádóktól

¹ Thury Zsigmond bibl. felsorolásában 2. ének (*Szombatos kódexek bibliográphiája. 1912.*) Az énekeket l. az Akadémia kézíratt. ivr. 75. sz. kötetében.

ne nyomorgattassunk.» (*Választott szenteknek*... Thury i. m. 13. é.) Az ének nem egyszer fejtegető: az ünnep jelentőségét magyarázza, közben ki-kitör a római vallás ellen; máskor az ünnep keletkezésének elmondása a célja, de mindig szorosan liturgikus: a gyülekezeti összejövetelét értelmezi és tölti meg vallási tartalommal. Hangja a zsoltároké, stílusa és formája a XVI. század protestáns egyházi énekével közös — ha vallási felfogása új is, a lírai fejlődésében nincs jelentős szerepe.

Szilvásujfalvi előszavában olvassuk: «Kik legyenek pedigriglen mindeniknek authori, bizonynal nem tudhatni, — s nem is igen szükséges dolog.» Hiszen az ének azzal érdemelte ki fennmaradását, hogy a közösség lelkének vált tolmácsolójává. A versfők is némábbak, mint a XVI. században voltak. Bogáti Fazekas eljárásának is bőven vannak hívei, akik az ének tartalmi foglatát teszik versfővé. A tartalom maga amúgy is nagyon ritkán egyéni, s ha nem is fordítások, de jellegzetesen közös gondolat- és stilkészlet termékei. Egységes típusúvá teszi őket már a zsoltáros költészetnek önkéntelen vállalt kánonja is, amelynek hatása a kor minden-nyelvű protestáns líráján érezhető. A magyar énekes a zsoltáron kívül a német vallásos lírának egy-egy termékét is ismeri, de ezek a fordítások teljesen beleolvadnak az eredeti magyar termésbe. G. Aemilius Oemler szép dala: *Warumb betrübst du dich mein Hertz* (Mire bánkódsz óh te én szívem...), Paulus Eber dicsérete: *Herr Gott, dich loben alle wir* (Ur Isten téged dicsérünk és méltán...),¹ Gesius: *Heut triumphiert Gottes-Sohnja* (*Ma Christus győzedelmes lett...*) még a versformában is a magyar típushoz alkalmazható. A német tolmácsolatokban Ács gyűjteménye a leggazdagabb: L. Helmbold, Michael Weisse, Ambr. Blaurer, Jac. Ebert, B. Ringwald, Nic. Selnecker, Nic. Hovesch, Joh. Leon, E. Alberus, Mart. Behm, J. Kolrose, Petr. Herbert, Martin Schalling és mások egyházi énekeit fordítja és fordíttatja, vagy veszi át a hozzájutó kézirat fordításból. Értékben az eredetiek is, a fordítások is nagyon különbözök, bár némelyiknek könnyedsége, (*Békességnek fejedelme... Szerelmes Jézus vajjon...*) melegsége (*Jézus Krisztus én életem... Szívől szerettek én Istenem...*), egyszerű hűsége, (*Jézus életemnek öröme...*) pontossága (*Midőn mi végső inségben...*) a meg nem nevezett fordítónak becsületére válik. A legtöbben azonban gyakori a félreértés, nehézkesség, hosszadalmasság, szóval a robotmunka. Jelentőségük mégis lenne, ha az eredetinek dalmátát is magukkal hoznák: az azonban ritkán sikerül nekik. Mégis: a négyes rím helyett a félrím és páros rím, s ennek

¹ Magyar István énekk fordításai között is van P. Ebertől fordított ének: *Christus király ember s Isten... Jézus Christus Imek szent fia...* (lk. 1903. 467.) Fordított N. Hermann, A. Lobwasser és Flaminus versei közül is.

nemcsak négy, de többsorú versszakokon való keresztülvitele, a rövidebb sorok könnyedebb lejtése, változatosabb versszak formálódása, a ráütő rövidebb sorok pattogása, a hosszabb versszak utolsó sorának kihangzó rímtelensége, a szabadabb és változatosabb rimelésből eredő komplikáltabb szerkezet a magyar lírai formák továbbfejlesztésének gazdagtermésű gyökerévé lett. Bátorságot adott arra, hogy ez eredeti énekek is ilyen változatosabb dallamot vegyenek fel, mint a *Hirdetek tinektek lelki nagy örömet, Hogy naponkint Uram, Ecce Homo, im az ember*, stb.-ben.

A magyar minták közül Szenczi Molnár Albert zsoldtárainak volt a legnagyobb hatása. A magyar protestáns énekdallam felszabadítására egymaga többet tett, mint az egész hozzánkjútó német vallásos líra. Joggal hangsúlyozzák méltatói, hogy vállalkozása vakmerő volt: a Marot—Béza-féle énekek időmértékes dallamát rászabni a magyar versre nagy bátorság volt. Természetes, hogy ebből csak a strófászerkezet változatosága érvényesülhetett, bár tagadhatatlan, hogy Molnár a dallam zeneiségét is sokszor megérezte és néha magyar szöveggel is meg tudta tölteni. A XLII. zsoldtár fordítása ennek kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Szenczi Molnár nem volt költő, de a forma a stíljét is emelkedettségre kényszeríti, szógazdagsága, synonymáinak bősége, mondatainak fordulatossága a XVII. század vallási átlag-verselőinek magasan fölébe emeli. Brunetiére a XIV. és CXIV. zsoldtár megindulását idézi,¹ hogy a szinte prózai természetességben Marot lírájának újságát és erejét igazolja; Molnár bizony e két zsoldtár tolmácsolásában messze elmarad mestere mögött, de újsága és ereje itt is kiemeli a XVI. századi fordítók elé. «L'enthousiasme religieux, lui aussi, est poète!» — idézhetjük mi is Molnárra. A sorok — az új strófászerkezet ellenére — természetesen folynak, és a szó mögött a vallásos érzésnek izzó hevét sejtetik. Hogy a szöveg nem mindig simul teljesen a zsidó eredetihez, «hogy számos zsoldtárt nagyon is szabadon ültetett át, különböző szövegkihagyásokra kényszerült, gyakran idegen gondolatokat is kapcsolt a zsoldtárok eszmekörébe»² — az a verses fordítás természetes következménye; az bizonyos, hogy sokkalta hivebb, mint a zsoldtárból vett dicséretes XVI. századi sora. Magát a zsoldtár hangulatát azonban mindig hiven adja és e hangulat közvetítésében a formát és dallamot legtöbbször jól használja fel. Különösen esdeklő, kérlelő szavának van magával ragadó lendülete: azoknak a zsoldtároknak, amelyek a hányatott életű fordítóknak is meleg élményei voltak. Erdélyi Pál³ a Molnár-

¹ *Histoire de la littérature française classique*. Paris, 1904. I. 102.

² Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténet*. III. k. 1931. 232. l.

³ *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. 1899. 42. l. 69—96. sorszám alatt.

féle zsoltároknak 28 kiadásáról számol be a XVII. században: ez mutatja, mennyire meghódították a protestáns híveket, s ez jezi, milyen természetes megújítói lettek a protestáns egyházi ének formakincsének.¹

Ha a maga strófaszerkezeteivel a meglevő mintákhoz alkalmazkodik is, mégis becses terméke e kornak Thorday János zsoltárfordítása. Sajnos, kéziratban maradt — csak néhány darabja jelent meg a Thorday-féle unitárius énekeskönyvben.² Thorday fordít, nem parafrázist ad: elsősorban hűségre törekszik. Versiculusról versiculusra halad, de az unitárius énekek dallamára szedi szövegét, s így néha összevonn, néhol részletezni kényszerül. Hívebb és erőteljesebb Bogáti Fazekasnál, a XVI. század zsoltárosai közül csak Sztárai veheti fel vele a versenyt. Ahol az oktató tartalom nehezedik reá, ott bizony nem egyszer nehézkes, de a melegebb zsoltárok erőteljesebbek. Kerüli a teológiai vitát, ami Bogátit néha hatalmába keríti, de nehezen küzd az apróbb sorok rímбöségével; ezért néha az értelmet parafrázisba önti, máskor a mondatszerkesztése vagy stílusa furcsa, erőszakolt. Néha a rím kedvéért elnyúlik, de képeiben az eredeti képzetkörében igyekszik maradni. Nótajelzése nem köti; a CXIX.-nél pl. már a második versszak így aprózza a Huszár Gálból vett melódiát: (*Urunk szolgálói no dicséjétek...*) «Soha ezek bünt — hogy szívökben tünt — a jószág nem tésznek; a jóban szível, — szível és hüvel — öregbülést vésznek»; vagy a CXXI.-ben a Szegeditől vett nótát: (*Jer emlékezzünk keresztény népek...*) «Nagy inségemben — és szükségemben — A magas helyre — a Mennyre — tekinték, — Segítségemért — békességemért — A mennynek — földnek — egy Urára inték». A versforma tehát jóval fejlettebb a XVI. század egyházi költészetének formájánál. A finomítás példája a CXXXVI. zsoltár is. Nótajelzése ez: «Emlékezzünk egy napon — Urunknak haláláról — És feltámadásáról, — Neki adván hálákat: — Irgalmazz nekünk». Ebből Thorday ezt a formát dolgozza ki: «Dicséjétek az Urat, — Mert Ő ad minden jókat, — Örök irgalmat mutat, — És kegyelmébe juttat, — Áldott az Isten». Általában: a rímekben való gyönyörködés nagyon csábítja; sokszor mesterkéltté válik, de van néhány sikerült versszak-szerkezete, köztük a Rákóczi-nótának rím-sorát csendíti meg ez: «Uram, kiáltásom Halld meg zokogásom, Mert az ellenség. Erős hatalmas nép, Mint a tűz úgy ég, Majd elszaggat és tép».³ Sok-

¹ Sz. Molnárról l. Császár Ernő, IK. 1914., Németh László, Prot. Szle 1928. 82. l.

² Teljes kézirati példányának hű másolatát Pálffy Márton volt szíves rendelkezésemre bocsátani címe: *Szent Dávid király Soltári*. Magyarúl irattattak Thordai János által Colosvárott... 1627. esztendőben.

³ Az LIV. zs. 2. vsza; visszatér a rím az LVIII. zs. 1. vsz.-ban is.

helyt átízzó melegsége is megérdemelte volna, hogy hitfelei a fordítást kiadják.

Kéziratban maradt a szombatosok zsoltárfordítása is: az, amelyet 1624—29 között Péchi Simon készített hitfelei részére.¹ Nem csak fordítani, hanem magyarázni is akarja a zsoltárokat. Előtte a zsidó szöveg feküdt, és nemcsak a nyelvbe, hanem a zsidó magyarázatokba is teljes lélekkel elmélyedt. Prózában fordít, de az ábitat és átérzés nem egy versiculust költsívé teszi. Értelmező jegyzetei bizonyítják, hogy Péchi gondal latolgatta a tolmácsolásnak egy-egy irázisát (p. o. a XX. zs. 7. jegyz.); ahol szükségesnek érezte, a szótól a «sensu» kedvéért eltért (p. o. XX. zs. 5. jegyz.), máshelyt megőrzi és csak jegyzeteiben oldja fel a «mysticus sensus». Megmarad tehát a zoltár eredeti színe, annál könnyebben, mert hisz a szombatosok egész gondolatvilága ehhez a forráshoz tért vissza. A legtöbb darabon az élményközösség átérzése is szembetűnik; néhol a fejezetben maga is utal a saját sorsának odaillo epizódjára. Mindez hangulatossá és erőteljessé teszi a fordítását; prózavolta ellenére sem árad, értelmes rövidsége törekszik, az eredetinek parallelizmusait kiéretteti. A szöveget szentnek érzi; nemes tisztelettel fáradozik a magyar tolmácsoláson.

A XVII. század protestáns egyházi lírájának ez a három zsoltárfordító a legjelesebb munkása.² Néhány vallásos ének versfeje azonban az énekmoudót is elárulja — elsősorban a Balassa-Rimay *Istenes énekei* gyűjteményében³ — kötelességemnek érzem, hogy röviden azokat is számbavegyem. Az igazi szubjektivizmus azokban is ritka; szinte egyedülálló a Geszti István éneke, a kornak egyik legszebb vallásos verse.⁴ Fohással indul, s azt a maga szomorú sorsának pana-zolásával mélyítve, szegénységét, elhagyatottságát, keserves buzdósását siratva, folytatja; hallani véli az Úr vigasztaló válaszát, s avval nyugszik el. A személyes vonatkozás rendszeren csak a záróversszak önbemutató vallomásában rejtőzik, mint Daróczi Imre intő versében. (*Ez világnak utolsó vége fele...* Decsi kód. 32 é) A tartalom tehát túlnyomórésztben sablon. Czemeki Mátyás például a zsidók hálaénekének parafrázisát adja, (*Magas-tallak én Istenem*)⁵ Becse Imre a 100. zoltár magyarázatát oldja fel versbe. (*Egy szép idővösséges...* Decsi kód. 31.) Zsoltáros gon-

¹ Szilády Áron adta ki 1913-ban.

² A negyediket, akit Erdélyi Pál, Szabó Károly nyomán felvesz (i. m. 51. l. 126. sorszám), törölnünk kell a sorból, mert az Egyetemi Könyvtárban lévő kötet, amelyet Laskai Dánielnek tulajdonítanak, Szenczi Molnár zsoltárfordítása.

³ A kiadások jegyzéke az 1904. évi Rimay-kiadás függelékében. Az énekek közzététele Dézsi Balassa-kiadásában: II. k 283—366. l.

⁴ A *Komáromi énekeskönyvből* Erdélyi Pál, az E.Ph.K. 1899. 212. l.: *Gondviselő édes Atyám...*

⁵ B. R. Dézsi kiad. II. 358. l. vö. Thúry i. jegyzékében 82. sz.

dolatok és képek lépten-nyomon ismétlődnek,¹ ima-szólamokhoz fűződő elmélkedések is vetődnek elénk.² Pathai István³ és Isted (?) István (*Főlségös Istennek áldott... Decsi k. 30. sz.*) verseiben a tanító elem, a fejtegető hang fojtja meg a lírát. De a sablonnak olyatén termékeivel szemben, mint Budai Péternek teljesen XVI. századba illő éneke, (*Bizodalمام Úr Isten... Decsi k. 43. sz.*) a bűnbánatnak, Istenbe vetett bizalomnak, esdeklő segítségkérésnek vannak olyan termékei is, amelyek a fejlődésben már számottevők. Idetartozik elsősorban Kőrösi Istvánnak két éneke, melyekben a szerző azon panaszkodik, hogy «lelkem, testem közt van nagy pör», és a lélek gyengeségének érzetében fohászkodik segítségért; (*Büntetésből...; Könyvem forrási...)*⁴ Tóth Demeter verse, amelyben a saját szívéhez szól és azt tanítja a reggeli fohász szavaira. (*Bánatos szívem tekints... Lipcsei kód. 5.*) Újszerű a Dóczi Zsuzsanna nevét hirdető vers is (*Dicsérvöm én az Urat... Vasadi kód. 89. a. l.*); míg a kor esdeklő versei rendszeren azzal kérlelik az Urat, hogy az ő megsegítésük kegyelmével mutassa meg irgalmának példáját,⁵ ez az ének boldogan hirdeti, hogy az énekes sorsán íme példát vehetnek, rajta láthatják, hogy jó az Úr a benne bizókhoz. Sajnos, a versek rendszeren elnyúlnak; de ha a helyzetet magyarázó versszakok prózája lapos is, a hozzájuk fűződő fohász bizalma meghat.⁶ Nem hiába sóhajtja Köröendi Lukács: «Ártatlan Szent Lélek szálljon én fejemre, Hogy én imádságom legyen ő kedvére», (*Zarándokságimnak te vagy... Kuun kód. 75. s. k. l.*) sem az elmélkedő, sem az epikai rész a fohász melegségéhez nem emelkedik. Legkevésbé az epikai, bár ezek között is adódik egy, az *Ének a gazdagról*, (*Oh mely nagy bujaság... a Lipcsei és a Szencsey k.-ban.*) amely az újszövetségi Lázár-thémát nem ereszti oly bőre, mint Szuchy György vele egykorú éneke, (*Szükség minékünk mi köröstyének... Lipcsei k. 36. lap.*) hanem egy bevezető és egy záró intőversszak közé foglalja és a pokolbajutó lélek jajszávával frissíti fel. A fohász meleg esdeklése emeli ki e kor jeremiádjainak sorából Petki János énekét.⁷ Isten hatalmának hirdeté-

¹ Pl. Kőrösi István: *Bűn testéből... 12. vsz.*, vagy Vásárhelyi Péter: *Vigasztald meg Uram... (Komáromi EK. 82. l.)*

² Pl. Örvendi Molnár Ferenc: *Mennybeli felséges Isten... (Lelki tárház, 1692.)*

³ *Szent az Úr Isten... (Erd. Muz. 1911. 118. és 177. l.; Sok rendbéli próbák vannak... (Halott temetésekorra való énekek, 1635. 46. l.)*

⁴ B. R.; Dezsi kiad. 346., 351. l.

⁵ Pl. Sz. Ts. M. *Ifjúságom vétke... Kőrösi István: Bűn testéből... (Dézsi kiad. II. 295., 349.)*

⁶ Pl. Fáy Mihály versében: *Magos hegyén... Farkas János énekében: Járulok az Urhoz...*

⁷ *Igaz felség egyedül Úr... (Thordai-f. Ek. 689. l.) Két elmélkedő versét a Radván-zky-kód-ból Dézsi Balassa-kiadása is közli II. k. 369., 370. l.*

sével indul, hogy a hatalmas Úr tekintetét a szenvedő magyarságra irányítsa; a magyar nyomorúságot tárja azután fel, a tudott és érdemeltnek vallott büntetést, melynek bibliai párhuzamai is megvillannak emlékezetében; és ép e párhuzamok viszik át esdeklesbe a szavát: «Vedd el rólunk ostorodat, mutasd pogánokon.» A tartalmi motívumok között csak két új hangsúlyozódik ki ez énekesek verseiben: az ördög hatalmának panaszolása (Körmen di Lukácsnál, Kuun kod. 75. sk. l.) és a világvége közeledésének fenyegető intése. (Daróczy Imrénél, Decsi k. 32. d.)

Gazdagabb az újság a forma és a stílus területén: szembe-tűnő ez a kor két leggazdagabb termésű vallásos verselőjének, Rimay Jánosnak és Péczeli Király Imrének énekein. Rimay Balassa tanítványa. Mesterét nemcsak csodálta, de szerette is; neki köszöni életfilozófiáját: «beatum eum esse, qui superatis aequanimitate et perseverantia cunctis fortunae ictibus sua esset sorte atque salino contentus»;¹ biztatásának köszöni poétai megindulását.² Ragaszkodó hálójának lerovásául sajtó alá rendezte Balassa istenes énekeit, s amikor ezekhez odakapcsolta a magáéit, bizonyára a méltó tanítvány büszkesége bátorította. A tartalom és versforma valóban a mester istenes énekeire emlékeztet, ha néhol a verselgető moralista színvonalára szállad is az ihletett költő mellől. A Buchanan-fordítások mutatják legjobban, mennyire hijával van Rimay a tömörségnek, milyen bőbeszédű (pl. az LI., XIII.); hosszadalmas versszakai elnyújtják a klasszikus mintát. Nem elégszik meg a zsoltár képeivel, hanem válogatatlanul tetézi azokat. «Lelki fekély ellen csak te vagy jó orvos, Kinek ő füstitől Én lelkem is kormos... Lelkemben nincs oly rész, Kire rüh nem ragadt... Fejemről, Istenem, Vond le azt a rüt koszt... Szítasd ki lelkemből Azzal ganéjt, rühet...» — ilyen kifejezések kerülnek tolla alá. A stílusnak ez a nyersesége már XVII. századi sajátosság: ugyanannak a törekvésnek a szülötte, amely a festőművészetben Caravaggiót a manierizmusból a természet igazságának hangsúlyozása felé vitte³ — csak hogy művészietlen próbálkozás. Épígy a barokk szépségeszménynek van abban is része, hogy Rimay csilingelőbbé igyekszik törni a Balassánál talált verssorokat. Az ilyenek: «Segíts, kennyíts, légy is», «Bűnöm rüt fertelmét, kék mérgét vesd el szemed elől», «Terjessz ki fényedet, kezedet, ne bizz és hagyj másra» — ennek a stílszépítő törekvésnek az eredményei. Ez a törekvés megfelelt Rimay terjengősségének is: ezért halmozza — néha már értelmetlenségbe — képeit.⁴

¹ Rimay ajánlólevele, az 1904. évi kiad. 266. alpján.

² «Quique me, quicumque me efficit literarum amantem.» I. m. 265. l.

³ H. Voss: *Die Malerei des Barock in Rom*. 1924. 435. l.

⁴ Te légy hitem célja, Lelkemnek pánccélja, Szabályám éti, acélja...

Megvan mindez Péczeli Király Imre verseiben¹ is, de több izléssel. Amikor így fordul Istenhez: «Paradicsomnak te szép élőfaja, Oh kegyes Jézus, Istennek béránya», vagy túlzóbb fokozással: «Paradicsomnak te szép fenyés Napja, O áldott Jézus, mennyország ajtaja, Nyiljál fel Istennek palotája, Hallgass meg engem hívek szent oltára» — ennek a divatnak hódol. Nagy veszedelme neki is a hosszadalmasság — ebbe kényszeríti már az is, hogy hosszú nevét a versfőkbe akarja iktatni; de ez nem annyira stílusának, mint inkább versszerkezetének baja. A fejtegető vagy intő beszédet példák sorának ismételt közbeiktatásával húzza el, de csak ritkán tud felsorolásába valami fokozatosságot vinni. (*Eljő meg az idő... Prédának ki örül...*) Frissítő fogása, hogy intelmét a saját lelkéhez intézi, a fohászt a saját lelkének ajkára adja.² Sőt komplikáltabb szerkezettel is tesz próbát: egy vén jámbor és egy ifjú között költ párbeszédet, hogy az öreg tanácsának figyelembekajánlásával oktasson. (*Egykor egy vén jámbor...*) Képei között ugyan több az elgondolt és készlet, mint az átértett, de feltűnően gazdag bennük. Gondolatismétléseiben is változatos; fokozatossága nem egyszer lírai erejű.³ Szavának nyersége nem bántó, mint ebben a kapcsolatban sem: «Magadnak bizlaljad, Igédde! hízlaljad Tőled kijött lelkemet». Ahol pedig a természetből veszi képét, önkéntelenebbnek érzik, mint ugyanannak Rimaynál élénk vetődő változata.⁴ Belformájában nem olyan játékos, de azért itt is változatos és könnyed.⁵ Mindketten Balassa tanítványai, de már egy új stílus-kor gyermekei; és Péczeli Király Imréről méltán elmondhatjuk, hogy e század protestáns egyházi verselői között a legtehetségesebb, legértékesebb.

III.

A katolikus templomi ének ügyében az első szót az 1560. évi nagyszombati zsinat mondja ki;⁶ védekezni kíván a protestáns forrásból beáradó énekek éneklése ellen, «nehogy, a jámbor indulatú magyar nép istenesség színe alatt félrevezettség, mint ahogy napjainkban, szívünk fájdalmára, több helyütt tapasztaltuk.» Csak az ősi, száz év előtti énekeket engedélyezi tehát és azokat, amelyek ezután nyerik el az egyházi jóvá-

¹ P. K. I. verseit Vasáry Dániel dissertatiója szedte össze: Esztergom, 1907.

² *Eljő meg az idő... Könyörülő szent Istenhez... En nyavalyás lelkem...*

³ Pl. Téríts rám kedvedet, Nyújtsd kegyelmedet, Segélj ily szükségemben. (*Gazdag bő kegyelmű...*)

⁴ Pl. Rimaynál: «Az természet is la Mert mindent változtat, Az mit egy időig Egy kézzel tartóztat: Téi az mit aszal, foszt, Nyár megvirágoztat». Péczeli Királynál: «Vidul a szép tavasz az erős tél után, Újulnak a mezők kemény dér elmulván, Napunk is fényesebb, folyhók eltávozván...».

⁵ Legsajátosabb dallam: Paisa szegény fejérmek...

⁶ Péterffy: *Sacra Concilia Eccl. Rom. Cath.* 1742. II. 93. (Idézi Horváth Cyrill: *Középkori magyar verseink.* 1921. 417. l.)

hagyást. Ennek az intézkedésnek eredménye, hogy a katolikus ének újra elkülönül a protestáns egyházi énektől. Az a nyolc ének, amelyeket Telegdi Miklós tesz közzé prédikáció gyűjteményében,¹ már ebből az ősi énekkészletből kerül elő; másrészt a függetlenedő katolikus énekköltés is megindul, ahogy arról a 148. zsoltárnak Péchi Lukács könyvében² élénk kerülő parafrázisa tanuskodik. A nekilendülő munka eredményét a század első felében három kézirat mutatja: a *Gyöngyösi tordalék* (1628—35)³ nyolc régi éneknek új változatát és tizenkét oly éneket szed össze, amelyek közül négy előkerül ugyan protestáns gyűjteményben is. de szellemével katolikus eredetűnek látszik. Attól, hogy régi változatban eddig nem ismert énekei közül három a Kuunkódex,⁴ kilenc a Jancsó-énekeskönyv⁵ készletében is élénk kerül, nyilvánvaló, hogy a XVII. század elején már elterjedt egyházi énekekről van szó. A Kuun- és Jancsó-féle kézirat énekei között is vannak egyezők: mindez arra vall, hogy a katolikus templomi ének már a XVII. század elején önállósul. Ezt a folyamatot építi ki a Kisdí Benedek költségén megjelent 1651. évi *Cantus catholici* és ennek Szelepcsényi György jóvoltából megújuló kiadásai, Szegedi Lénárt 1674-i kassai gyűjteménye és a csiki klostrom jeles tagjának, Kájoninak *Cantionale Catholicuma*; a sort 1695-ben Náray György *Lyra coelestise* zárja le.⁶

ALSZEGHY ZSOLT.

¹ Horváth C.: i. m. 418—435. l. Hat darabját közölte a Baranyai Péter költségén megjelent *Evangeliumok és epistolák* (1629), megtoldva négy, később Kisdínél régi énekként szereplő énekkel.

² *Szent Agoston doctornak ...* 1591. (a 79., 148. és 183. l.)

³ Kiadtam Gyöngyösön. 1914.

⁴ 1621—47.-ből. IK. 1916.

⁵ Nemz. Múz. Qu. H. 1395. (A XVII. század közepéről.) A század végéről Mihály Farkas gyűjtése (N. Múz. 482. oct. H.), a *Cantionale Hungaricum* (Egy. kv. Bpt: A. 112.) és *Cantionale et Passionale Hungaricum* (Uo. A. 113.) A Kájonikódexről IK. 1929: 209. l.

⁶ Kisdí gyűjteményében 25 olyan ének van, amelynek változata már prot. énekeskönyvben is élénk került; de közülük a Telegdi közölte énekek is. Régi ének jelzéssel 24 darabot lát el. — Önállóbb a Szegedi Lénárt-féle kötet (1674); ennek összeállítói korántsem elégedtek meg a Kisdí-gyűjteménnyel: tudatos gonddal dolgozták át az onnan átvett énekeket is, a protestáns eredetűek is lényegesen, néha a felismerhetetlenségig át vannak formálva; nagyon gazdag új — rendszeren latinból fordított — énekekben. Kájon János énekeskönyvének (1676) Kisdí és a protestáns Gönczi (1654) volt a forrása; az utóbbit csak teológiai szempontból javítja; de helyet kap benne néhány új katolikus ének is. Náray gyűjteménye dallamában és szövegében önálló; legszembetűnőbben a *Stabat Mater* fordítása (*Alla Christus keresztinél*) mutatja ezt az önállóságra való törekvést. A kéziratot gyűjtemények közül a *Cantionale Hungaricum* (Egyet. kv. A. 112.) Szegedi Lénárttól mutat kapcsolatot. A *Cantionale et Passionale Hung. Soc. Jesu Res.* Turociensis elsősorban Kisdí bővítésére gondolt; bár a gyűjtő azt vallja, hogy nem ökéletes a magyar nyelvben, néhány sikerült fordítást és új éneket találunk benne. A Mihály Farkas-féle kézirat (Nemz. Múz. 8°. Hung. 482.) Kájon gyűjtésének rokona, újdonságai közül mindössze négy érdemel figyelmet.